

Núm. 23 (primavera 2024), 152-170 | ISSN 2014-7023

RESSÒ DE LA CROADA CONTRA GRANADA EN UN POBLE CASTELLONENC: VILAFRANCA (1309)

ECHO OF THE CRUSADE AGAINST GRANADA
IN A TOWN IN CASTELLON: VILAFRANCA (1309)

Joaquín Aparici Martí

Universitat Jaume I

japarici@uji.es

ORCID: 0000-0002-8102-4033

© Joaquín Aparici Martí, 2024 – CC-BY-NC-SA

Rebut: 5 abril 2023 | Revisat: 10 juny de 2024 | Acceptat: 11 juny 2024
| Publicat: 21 juny 2024 | doi:10.1344/Svmma2024.23.7

Participa del projecte I+D+i: «Recursos naturales y actividades productivas en espacios interiores de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)», PID2021-123509NB-I00, del “Ministerio de Ciencia e Innovación”, dirigit des de la Universitat de Saragossa

Resum

Any 1309. Jaume II, en connivència amb el rei castellà Fernando IV, inicia una croada per a la conquesta del territori musulmà de Granada. Durant aquest conflicte es produeix el setge de la ciutat d'Almeria per part del monarca aragonès. En aquest episodi participa un grup d'habitants de Vilafranca (nord de Castelló) que deixen la seua llar per anar al combat. Gràcies als testaments que ordenaren abans de la seua partida podem observar la incidència d'aquell fet a nivell micro, i també conèixer millor les persones que hi participaren.

Paraules clau

Croada, Regne de Valencia, Vilafranca, 1309, testaments.

Abstract

Year 1309. Jaume II, in connivance with the Castilian king Fernando IV, starts a crusade to conquer the Muslim territory of Granada. During this conflict, the city of Almeria was besieged by the Aragonese monarch. In this episode, a group of inhabitants of Vilafranca (north of Castelló) who leave their homes to go to combat will participate. Thanks to the testaments that they ordered before their departure, we can observe the incidence of that event at a micro level, and also get to know the people who participated better.

Keywords

Crusade, Kingdom of Valencia, Vilafranca, 1309, Testaments

Introducció

Durant la segona meitat de l'any 1309, la corona de Castella i la corona d'Aragó participaren conjuntament en una croada per a tractar de recuperar aquella porció de territori peninsular que encara estava sota domini islàmic. En els darrers anys, V. Baydal és l'autor que novament s'ha aproximat al tema i ens proporciona un conjunt d'excel·lents treballs sobre aquest moment bèl·lic (BAYDAL 2009, 2012 i 2017). No sols fa repàs de les aportacions bibliogràfiques sobre la qüestió, amb un recull exhaustiu d'autors, sinó que a més conjuga perfectament la narració històrica dels fets amb tot un seguit d'informacions arxivístiques vinculades a l'eix principal de la seua proposta, com és conèixer el finançament d'aquella campanya militar. De fet, és mitjançant el fil de la documentació sobre els aspectes materials i de finançament d'aquesta croada, observada, per tant, des d'un vessant més econòmic, com l'autor aconsegueix una acurada aproximació al desenvolupament del conflicte així com també al període posterior a la retirada de les forces cristianes. Amb tot, com diu l'autor, sols es pot fer una estimació orientativa donada la pròpia consistència dels textos. I ho fa aprofitant les dades econòmiques incloses en diverses sèries contingudes a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) amb un seguit d'informacions que permeten observar els preparatius per a la ficada en marxa el projecte militar; els ingressos i despeses provocats per la durada de l'expedició; i darrerament la liquidació, al llarg dels següents anys, dels deutes pendents com a conseqüència d'aquella campanya. Amb aquesta perspectiva d'estudi i investigació l'autor complementa la narració històrica dels fets desenvolupats en aquella campanya militar que havien estat descrits per altres autors (GIMÉNEZ, 1904). A més a més, Baydal és un dels diversos investigadors que va participar en un monogràfic de la revista *Medievalismo* que l'any 2009 dedicà les seues pàgines a aquesta croada i a les implicacions político-militars, i fins i tot psicològiques, que van afectar als personatges i als territoris participants (GARCÍA, 2009; MARUGÁN, 2009; O'CALLAGHAN, 2009).

Amb tot, les fonts de l'ACA utilitzades per Baydal mostren una visió del conflicte a través de la gestió efectuada per la pròpia monarquia amb ordres, missives, pagaments, correspondència, etc., que queda recollida i unificada precisament per la seua vinculació amb les altes instàncies del poder. En les línies que segueixen, però, donaré una menuda pinzellada complementària des d'un vessant més local i proper als individus que participaren en aquells fets ampliant així una primera aproximació al tema feta fa anys (GRAU, 1977).

A l'Arxiu Notarial de Morella (ANM) es conserva un protocol del notari Simó Bonfill datat entre 1307 i 1310.¹ A l'interior de les seues pàgines, un grapat de

1. ANM, prot. 001 (1307 a 1310). Aquest protocol recull una sèrie de quadernets en els quals el notari Bonfill pren cura d'indicar l'inici de l'any mitjançant un títol en les pàgines corresponents. Però qui posteriorment ordenà els quadernets i els numerà a mà amb aràbics, ho feu de forma un tant aleatòria, ja que en uns quadernets, però no en altres, reinicia la numeració amb el full 1r, la qual cosa distor-

documents ens apropen a aquella campanya contra Granada i a la participació de Jaume II en el setge d'Almeria, oferint-nos dades sobre com açò afectà a les persones que habitaven Vilafranca, una de les aldees dins del districte jurisdiccional de la vila de Morella. Es tracta d'un estudi de cas, molt concret, que permet una aproximació a nivell micro de l'afecció de la croada en aquella vila, utilitzant les possibilitats que ofereixen les fonts locals, molt minvades per a aquesta cronologia i geografia. Per això, les línies següents complementen des d'un observatori molt local les grans pinzellades ja conegudes i referides a la pròpia croada.

Breu presentació de la campanya militar

La divisió del regne de Múrcia entre les corones de Castella i Aragó (Sentència Arbitral de Torrelles, 8 d'agost de 1304) no impedirà l'existència d'incursions de genets granadins pel territori oriolà i de Lorca, amb notícies cada vegada més alarmants en l'estiu de l'any 1308 (DEL ESTAL, 2004). La zona era realment una marca fronterera on les partides d'almogàvers podien obtenir botí de forma ràpida, fet al que calia afegir una certa neurosi davant la possibilitat que els mudèjars locals formaren part d'una quinta columna fidel als granadins. I això afectava tant a Castella com a Aragó. El tractat d'Alcalà d'Henares, signat el 19 de desembre de 1308 entre els monarques Jaume II d'Aragó i Fernando IV de Castella, recollia el compromís d'atacar per mar i per terra el territori nasrita de Granada a partir de finals del mes de juny següent, campanya que havia de durar fins que la conquesta d'aquella porció peninsular de terra islàmica fora completada. En dit pacte es contenia que, mentre el monarca castellà atacaria Algecires, l'aragonés faria el mateix amb la ciutat d'Almeria. I, en finalitzar la conquesta, la corona aragonesa rebria 1/6 part del territori, concretament la part oriental. De forma paral·lela a aquest pacte, s'aconseguia la declaració de croada i la concessió d'ajuda monetària procedent de certs tributs eclesiàstics per part del sant pare, Climent V. A més, també s'havia arribat a un acord amb el soldà meriní del nord d'Àfrica qui, a canvi del seu suport, rebria l'emplaçament de Ceuta. Tot i l'interès de mantenir aquests preparatius en secret, les notícies sobre l'organització d'aquella campanya arribaren a Granada en març de 1309, moment en el qual Muhammad III deixa el poder en favor del seu propi germà Nasr, qui passaria a fer-se càrrec de la situació (PELÁEZ, 2005: 123-124).

siona la relació cronològica dels documents amb la numeració dels fulls. Fins i tot l'últim quadernet numerat, que s'inicia amb el full 79r, no es correspon amb l'any 1311 com podria semblar, sinó amb el 1309. Per tant, està desordenat. Amb tot, he decidit mantenir les numeracions de full existents per a facilitar la localització dels documents segons estan conservats en el propi protocol. Abreviatures emprades: sous (ss), diners (ds), full (f), fulls (ff).

Poc després s'iniciaran les hostilitats i, a l'estiu del 1309, es produeix la presa de Ceuta per part dels merinís amb l'ajuda naval catalano-valenciana. Tot seguit els castellans inicien el setge d'Algecires, complementat a mitjans d'agost amb el d'Almeria per part de Jaume II. Els respectius setges continuaren fermes fins que el 15 d'octubre una cavalcada de musulmans atacarà les tropes aragoneses. Tot i que els primers van ser derrotats, l'atac responia al canvi de bàndol dels merinís, que abandonaren el pacte amb el rei Jaume II per a defensar i fer front comú amb els nasrites. El temps passava i els diners dels cristians s'esgotaven. El sant pare decidí no ampliar el subsidi eclesiàstic a Jaume II, tallant així part del finançament de la campanya. I, d'altra banda, en l'àmbit castellà, la desafecció de part del grup nobiliari amb el seu monarca provocà la retirada de tropes, deixant debilitat el front comú cristià. Darrerament, sembla que l'hivern de 1309 fou molt dur, amb moltes pluges, el que també dificultà el manteniment del setge sobre Almeria. Davant d'aquesta situació, i després del pacte de pau entre Nasr i el monarca castellà, en desembre d'aquell any Jaume II també va decidir negociar la pau i retornar cap a terres cristianes, cosa que feu a finals de gener de 1310. Segons sembla per la documentació signada pel monarca, Jaume II havia estat present a Almeria entre el 15 d'agost de 1309 i el 26 de gener del 1310 (GIMÉNEZ, 1904; MARUGÁN, 1990; MARTÍNEZ, 1996-1997; BAYDAL, 2012: 9-10). Tant per a la Corona d'Aragó, com per a la de Castella, la croada havia tingut pocs resultats materials en relació a l'esforç militar i econòmic desenvolupat. Sols la conquesta castellana, efímera, de Gibraltar (1309-1333) fou un èxit, però parcial. A pesar de la seua estratègica posició per al control marítim de l'estret, es tractava d'un espai aïllat, sense contacte terrestre segur amb altres indrets castellans (GARCÍA, 2009: 165).

Vilafranca en el setge d'Almeria

Segons els estudis de Baydal, el contingent armat del rei Jaume II estava compost per una host de 1.000 cavallers i uns 4.000 peons (BAYDAL, 2009: 68; 2012: 17), xifres menors a les que aporta Marugán qui indica un conjunt aproximat d'uns 13.000 homes (1.500 a cavall, 2.400 clients, 8.500 infants i 500 almogàvers) (MARUGÁN, 2009: 240). Siga com siga, el monarca havia aconseguit fer acopi suficient de cereals per a la manutenció d'aquest exèrcit que, en opinió de Baydal, permetria el seu abastament durant un poc més de 7 mesos. Però sembla que el contingent armat fou un poc major, com indica Marugán. Per tant, no és d'estranyar el sorgiment de problemes de subministrament durant el tram final del setge, així com la necessitat de numerari per poder mantenir l'host.

També és cert que no sabem si comptabilitzats dins d'eixa host prevista, o tal vegada de forma addicional, s'hi incorporaren algunes companyies de peons provinents de les hosts movilitzades per les viles reials que havien estat convocades pel monarca el 8 d'abril del 1309. Com assenyala Baydal (2009: 72), la petició militar

als llocs de realenc no tenia com a principal objectiu reunir homes per al combat, sinó que amb la redempció monetària que feien els consells municipals per a evitar l'enviament dels seus veïns a la lluita, poder aconseguir uns ingressos en efectiu que permetien cobrir en part les despeses de la pròpia campanya. I això a banda de les taxes que, per mandat reial, s'establiren sobre les viles i llocs de realenc, així com sobre les aljames de jueus i sarraïns d'Aragó, Catalunya i València.

A pesar d'eixa convocatòria, sembla que bona part, sinó la majoria dels peons incorporats a l'exèrcit de Jaume II, s'allistaren de forma particular sense connexió directa amb els seus respectius consells municipals. De fet, es documenta la presència d'un grup autònom procedent de Morella que s'ocupa d'una de les tres torres d'assalt al setge d'Almeria, el 19 de novembre de 1309 (BAYDAL, 2009: 75; MARUGÁN, 2009: 223). I això ens fa pensar si alguns d'aquells peons formarien part del grup d'individus que ara hem documentat a Vilafranca, aldea de Morella des del 1303, els quals van deixar constància per escrit del seu propòsit d'anar a la croada.

En el context d'una societat molt mediatitzada per les situacions bèl·liques, on la pròpia consciència col·lectiva dels vilafranquins encara conservava les reminiscències dels fets de conquesta, ocupació i ordenació del territori en època dels avis i dels pares, esclatarà el conflicte amb Granada.² Aquesta percepció podia mantenir-se de forma residual i anecdòtica o també de manera molt clara en la mentalitat d'aquelles gents que veïen com el fet militar podia tornar a formar part, en qualsevol moment, de la seua quotidianitat. Ho veïem, per exemple, en el formulari, moltes vegades reiteratiu, contingut en alguns testaments on es consignen diferents llegats pietosos destinats a la redempció dels captius. Açò vol dir que es tenia consciència del captiveri de persones per part de l'altre, és a dir, de l'enemic. I, paral·lelament, ens mostra la possible existència d'un constant clima d'alerta davant del perill i de la lluita. I és que tampoc feia tant de temps que aquelles terres s'havien guanyat als musulmans. D'igual manera també es documenta algun llegat pietós relacionat, bé amb un penediment sincer per algunes malifetes directament vinculades amb períodes bèl·lics, o bé relacionades amb el temor al càstig diví i, per tant, utilitzades per guanyar-se el perdó davant del creador. L'any 1308 Sanxo Arhuell dictava el seu testament. En un dels ítems indicava que deixava als frares menors de Morella 5 ss «pro quibus celebraten dumum officium sancte ecclesie pro animas de qui iniuriam teneo de quadam talam que fecii in Castella. Ítem dimito amore Dei per animas de homines de Navarra qui talam feci et iniuriam teneo, V solidos cirios beate Marie de Villafrancha».³ És a dir, que en temps passats Arhuell havia participat en dues talles o

2. La carta de població de Vilafranca (riu de les Truites) està datada en Morella el 7 de febrer del 1239, atorgada per Blasc d'Alagó. Fa menció explícita a dos pobladors (Marc de Vilarllong i Garcia Navarro) i, de forma genèrica, a la resta de futurs habitants que hi seran (BARREDA, 2010: 62-63). Recordem que la croada serà 70 anys després d'aquesta carta.

3. ANM, prot. 001, f. 19v (1308/01/19).

atacs dels quals possiblement havia obtingut cert botí, un en Castella i l'altre contra homes de Navarra.

Pel que fa a la base documental que treballem ara, recordem que a mitjans d'agost del 1309 l'host de Jaume II ficava setge a la ciutat d'Almeria. L'ANM ens proporciona un total de dades sobre 19 veïns de la localitat que gestionaren la seua participació en aquella croada.⁴ Els documents en qüestió presenten una cronologia molt propera entre ells relacionada directament amb el procés de la croada. Així, tres estan datats el dia 8 de juliol, i coincidirien amb els preparatius i l'inici de la campanya.⁵ La resta de documents pertanyen al mes de setembre. Així altres tres documents són del dia 22 de setembre; un és del 24; sis són del 25; cinc pertanyen al 29 i, darrerament, un al 30 de setembre. Aquesta concentració a finals de setembre podria relacionar-se amb l'intent de Jaume II per aconseguir la conquesta d'Almeria davant del panorama d'un possible fracàs, el qual sembla que ja començava a preveure's (GRAU, 1977; BAYDAL, 2009: 91).

La tipologia documental del conjunt de textos localitzats a Vilafranca respon als següents models: una partició de béns, setze testaments, un codicil i una procura. Bàsicament en tots aquests documents es recull una fórmula retòrica que indica la marxa al combat contra els musulmans, fórmula que canvia lleugerament d'un a un altre text (GRAU, 1977). Els testaments recullen la típica estructura del formulari valencià (PONS, 1994-1995: 1117), amb la inicial invocació (en aquest cas motiu) pel qual es procedeix a la redacció testamental; els marmessors; tot un seguit de llegats pietosos vinculats a determinades advocacions, a les quals s'uneix la voluntat de fer misses per les ànimes dels parents difunts així com també determinats aniversaris. En ocasions s'estableix el lloc de soterrament i es fan les donacions característiques per a vestir els pobres i ajudar al maridatge de les òrfenes. A continuació, hi apareixen els llegats a particulars. En alguns casos s'afegeix el reconeixement de certs deutes, o clàusules sobre l'edat per a rebre l'herència o, si es produeix l'òbit del beneficiari, s'indica a qui correspon la seua part. Ací es menciona a les amistats i tota la parentela. Darrerament, es poden nomenar tutors als fills i filles menors, activar un ulterior repartiment de béns entre els pobres del lloc, si hi ha hagut cap tipus de superàvit provinent dels béns de l'herència, i es clouen els documents

4. Malauradament no disposem de dades demogràfiques sobre Vilafranca per a inicis del segle XIV. Les primeres xifres comptabilitzant focs són els 209 focs de l'any 1373 i els 180 focs de l'any 1379 (GUINOT, 1988: 246). Amb tot, he tingut cura de comptabilitzar de forma exhaustiva tots els noms de veïns de Vilafranca que surten en el protocol de Simó Bonfill per a l'any 1309. És l'únic notari documentat en eixe any. Tot i assumint les objeccions d'aquestes xifres tan relatives, però que poden donar una certa orientació, en total hi surten formalitzant contractes 126 homes (41 d'ells amb les seues mullers), 3 vídues i 3 xiques joves. Això suposa que els participants en la croada foren un 15 % dels homes.

5. En aquest sentit Grau sols recull 2 documents del 8 de juliol, però situa un l'any 1308 i l'altre el 1309. A més no menciona els testaments de Jaume Coria i Mateu Lançola, els qui també participen en la croada (GRAU, 1977: 10).

amb els testimonis presents durant la redacció. Alguns inclouen una última clàusula relacionada amb el moment oportú per a la lectura del testament, establint un període de temps prudencial perquè es certifique el seu òbit, com Llorenç Moliner («et solutum meum testamentum post finem mei usque ad II mensis cercionationes de fine mei»), Domingo Carbó o Bartomeu la Guerola («solvent de bonis meis meum testamentum post certificationem finem mei usque ad III menses continue completos»).⁶ Aquests testaments es converteixen en una mena de reflexió sobre la mort per als vius, però també en memòria de la vida dels difunts, i permet veure el pensament col·lectiu i individual, amb els llegats “pro anima”, el costum de llegar a monestirs o esglésies, la configuració dels models d’estructura familiar, etc. (PONS, 1994-1995: 1115-1116).

Però, per què anar a la croada? La motivació de l’expansionisme inherent a la dinastia feudal pot entendre’s des de la perspectiva ideològica de la monarquia i les elits feudals, fins i tot dins del context d’una guerra més perllongada per a dominar l’estret de Gibraltar. Aquestes elits fins i tot també podien participar d’una perspectiva religiosa, amb motivacions de caire psicològic vinculades a les actuacions dels seus predecessors (O’CALLAGHAN, 2009; BAYDAL, 2017). Però, què va empènyer a aquests veïns de Vilafranca? La resposta és difícil. Aquests vilatans semblen xicotets propietaris de ramat, amb molt pocs caps disponibles. També sembla que complementen la seua capacitat econòmica amb alguna parcel·la de terra i poca cosa més. Sols són una part del conjunt d’habitants de la vila. Cal considerar que, per la seua edat, possiblement encara no havien adquirit un major volum de patrimoni.⁷ Tal vegada la croada els ofería la remissió dels pecats, o la possibilitat d’uns guanys addicionals amb un possible repartiment dels botins, tot i que la marxa els obligà a retindre’s una part dels seus béns per a poder finançar el viatge com vorem en el

6. ANM, prot. 001, ff. 32r, 36r, 37r (1309/09/24 i 29).

7. El recompte exhaustiu de tots els noms de vilafranquins continguts en els contractes del protocol 001 de Simó Bonfill de l’any 1309 ens ofereix les següents dades: 3 vídues, 3 xiques joves i 126 homes (dels quals s’hi fa menció a l’existència de matrimoni en 41 ocasions). D’altra banda, sembla que encara no hi ha una gran especialització dels sectors productius, més enllà de la terra i la ramaderia. Els únics oficis documentats en 1309 són un notari, un carnisser i un ferrer, als que podem unir les mencions d’un molí i d’un forn de pa, així com els oficis municipals (un justícia, dos jurats, dos peiters i cinc consellers). Tanmateix, en el següent protocol conservat de dit notari dels anys 1314-1316, ja surten referències a una major diversificació de l’activitat productiva i comercial, amb la venda de pega i de fustes de pi procedents de Mosquerola (Terol), contractes d’aprenentatge de sabater, compra-venda de draps, el lloguer de la ferreria i, fins i tot, es contracta la manufactura d’una campana per a l’església de Vilafranca. I en els anys 1332 i 1333 es produeix l’enlairament de la comercialització de les llanes i anyins dels ramats locals, situació que fins a eixe moment encara no havíem documentat. Per exemple, Pere Salvador contracta 19 compres anticipades de llana als seus veïns entre octubre i novembre de 1333, esmerçant la important quantitat de 2.730 ss. El preu de la llana oscil·la entre els 23 i 24 ss l’arrova, i els anyins es mantenen en 18 ss l’arrova. Sols en 14 dels documents es menciona la quantitat de bestiar, que en conjunt ascendeix a 2.095 caps. ANM, prot. 002, ff. 1r, 1v, 4v, 9v, 17v, 43r (1314-1316); prot. 003, ff. 4r, 34v (1432-1433).

cas d'Enec Sanç, Domingo Morell, March Camarella o Llorenç Moliner, aquest amb el preu d'«unam vaquam que vendidi pro facere viaticho predicto». O tal vegada, la predisposició d'aquests vilafranquins per anar a la guerra també pot ser un testimoni de l'existència d'un cert grau de saturació poblacional en l'espai local, que compromet seriosament la continuïtat de la dinàmica expansiva dels anys anteriors, fet que s'acompanyarà de dificultats en l'àmbit local amb una successió de caresties esdevingudes entre 1310 i 1314 (Royo, 2016 i 2018: 211-212).

Els vilafranquins protagonistes d'aquests documents sembla que són homes prou joves. Un parell d'ells poden ser fadrins sense muller ni fills, però majoritàriament es tracta d'homes casats, alguns dels quals deixen a les seues esposes determinats béns (roba i útils de casa) o estableixen la millora a través de la propietat de les cases, tot i que hi ha casos on s'introdueix la condició que la muller, per a poder beneficiar-se de la millora, ha de romandre casta i sense contacte amb altre home, com indica en una clàusula Domingo Carbó («dum tamen vixerit castice et sine viro in tota vita sua») o Domingo Bonfill («dum tamen tenerit filias meas et vixerit castice et sine viro»). Del conjunt, quasi la meitat sembla que no tenen descendència, ja que no s'hi fa menció a fills o filles, mentre altres sí que els nombren mitjançant algun dels llegats testamentaris. Fins i tot se'ns mostra com hi ha dos homes que decideixen anar al combat a pesar que les seues respectives mullers estan embarassades, cas de Simó Bonfill qui nomena hereu el futur fill o filla nonat, assignant-li al seu torn un tutor legal («dimito filia vel filio ventris uxor mee, si exit ad lucem, in heredes mei») o Domingo l'Almocla («filio ventris uxor mei predicti si exit ad lucem»)⁸.

Així, els 19 veïns de Vilafranca que indiquen la seua intenció de marxar a la croada de Granada són: Jaume Coria (casat, sense fills);⁹ Enec Sanç (casat, sense fills);¹⁰

8. ANM, prot. 001, ff. 30v, 31r, 37r, 38v (1309/09/22 i 29).

9. Jaume Coria i la seua muller Maria Quílec «facimus partitionem de omnibus bonis nostris sedentibus et moventibus, pro viatico que ego dictus Jacobus facio cum domino rege in viatico de Granada». Jaume es queda amb un ferreginal i amb 10 ss per valor dels béns mobles. A Maria li queda una casa. També li correspon un hort i altres 10 ss per béns mobles. A continuació Jaume ven per 16 ss el susdit ferreginal de Vilafranca, a favor de Pere Fontes i la seua muller Alicsén, indicant que també afronta amb el camí que va al molí de la Pobla. ANM, prot. 001, f. 84r (1309/07/08).

10. Enec Sanç i la seua muller Beneita «ad honorem Deus et beate Marie matris eius et pro viaticum quod ego Enego facio cum domino nostro Jeshu Christo et cum regem Aragonum in viaticum de Granada» dicten un testament conjunt. Marmessors són Fortuny de Fanlo i Domingo Alberit. Posseeixen 12 cafissos de blat (estimats en 240 ss), 10 moltons (80 ss), 5 ovelles i 1 corder (30 ss en conjunt), més les robes i útils de casa (estimats en 50 ss). «Enecus accipio in viaticho meo C solidos». L'esposa es reté altres 100 ss. Segons el document, resten comuns 300 ss (possible error, doncs fent les operacions el resultat és 200 ss). Però en el document es pren com a base els 300 ss, i la muller reconeix tenir en comanda la meitat, és a dir 150 ss que són del seu marit «quos vobis promito reddere et delliberare si Deo placet vos venire de dicto viaticho, vel si vos morietis in viaticho solvere manumissores vestros». ANM, prot. 001, f. 84r (1309/07/08).

Joan de Coria (casat, sense fills);¹¹ Sanxo Bonfill (casat, té dos fills);¹² Simó Bonfill (casat, dona embarassada);¹³ Domingo l'Almocla (casat, té un fill i ella està embarassada);¹⁴ Llorenç Moliner (casat, sense fills);¹⁵ Bartomeu Pasqual (no menciona muller ni fills);¹⁶

11. Joan de Coria «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo et pro passionem suam et ad honorem beate Marie virginis matris eius in viaticum de Granada». Marmessors són Martín de Coria i Miquel de Bioscha. Casat amb Pasquala, la faculta per a vendre la casa que tenen, i faculta els marmessors perquè puguen vendre un bancal de terra que posseixen. A continuació, amb la mateixa data, però en document a banda, venen per 18 ss un hort a Domingo Serrano i la seua muller Maria. En el testament llega a les 2 filles de Domingo Serrano, 5 ss a cadascuna. Als fills de Domingo de Coria, 5 ss a cadascun. A la seua germana Maria Menguiellos o als seus fills, 5 ss. La resta de béns els deixa a la filla de Martín Açnar, qui anomena com germà seu. ANM, prot. 001, f. 84v (1309/07/08).

12. Sanxo Bonfill «vado ad domino meo Jeshu Christo servire in viaticum contra sarracenum in remissione peccatorum meorum. Ordino meum testamentum». Marmessors Domingo Alberit i Guillem Mullerat. Deixa 120 ss per a «captivos redimendi, pauperes induendi de lana, orffanas maridandi». Casat amb Maria Domingo a qui deixa les robes i útils de casa. Deixa al seu nebot Joan, fill de Joan Bonfill, 50 ss per a invertir en bèsties, i al seu nebot Joan fill de Gundisalvo, altres 20 ss que té esmerçats en ovelles. Deixa 20 ss a Maria, neboda seua, filla de Domingo Bonfill. A banda deixa 20 ss per al fill o filla encara nonat de Simó Bonfill «si exit ad lucem». Sanxo té dos fills, Bartomeu i Joan. ANM, prot. 001, f. 30r (1309/09/22).

13. Simó Bonfill «facio et ordino meum testamentum et vado servicium domino meo Jeshu Christo in remissione peccatorum meorum et pro redimendum passionem domini nostri Jeshu Christo, in viatico Granate contra sarracenos». Marmessors són Domingo la Guerola i Benet Escolà. Deixa 30 ss «pauperes induendi, captivos redimendi et orffanas maridandi». Casat amb Maria, li deixa de millora la casa. I reconeix que «dimito filia vel filio ventris uxor mee si exit ad lucem in heredes mei» alhora que institueix i assigna tutor per al nonat a Domingo la Guerola. Possiblement encara no tenien descendència, perquè feia poc que s'havien casat. Ho sabem perquè un any abans, en 1308, Simó Bonfill i Maria, filla de Domingo la Guerola, establien fraternitat i germania en el matrimoni. Un dia després Domingo la Guerola i la seua muller Navarreta donen al matrimoni 400 ss per l'eixovar i casament. ANM, prot. 001, f. 19r (1308/01/13 i 14); f. 30v (1309/09/22).

14. Domingo l'Almocla «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo in viatico de Granada apud sarracenos». Marmessors són Miquel Sanxo i Domingo Alonso. Casat amb Menga, li deixa de millora les robes, útils i la casa. Tenen un fill, Domingo, i ella està embarassada «ventris uxor mei predicti si ixit ad lucem». Nomena a Domingo Alonso com a tutor del nonat. Deixa per als pobres, captius i òrfenes la part dels fills si moren abans dels 14 anys. ANM, prot. 001, f. 31r (1309/09/22).

15. Llorenç Moliner «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo in viatico de Granada contra enemici crucis». Marmessors són Benet Ferrer i Joan Lópic. Es reté el preu d'«unam vaquam que vendidi pro facere viatico predicto». Casat amb Gràcia a la qual iguala amb altra vaca de pèl vermell, per a fer amb aquella el que vullga «sine impedimento mei, stando in dicto viatico vel non». Afegeix «et de aliis bonis que omnia sunt inter me et dicta uxor mea, si fuerit venerit quod me mori in dicto viatico, dividere manumisores cum uxor mea et accipiunt partem meam et solvent III kafici tritici Benet Ferrero que sibi debeo. Rogo domino meo Jeshu Cristo qui vado servire et in honore passionem suam mortem accipere et beate Marie virginis matris eius ad quam virginitate et gloriam suam comando anima mea et corpus quod videant volutantem meam bonam et firmam que paccare michi peccata mea. Et solutum meum testamentum post finem mei usque ad II mensis cercionationes de fine mei». ANM, prot. 001, f. 32r (1309/09/24).

16. Bartomeu Pasqual, fill de Pasqual de la Viuda, «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo et accipere mortem per passionem domini mei Jeshu Christi redimendo in viaticum

Assensi Açnar (no menciona muller ni fills);¹⁷ Sanxo Alberit (casat, té dos fills i dos filles);¹⁸ Marc Camarella (casat, té un fill);¹⁹ Joan de Corbins (té una concubina);²⁰ Domingo Morell (casat, té una filla);²¹ Bartomeu la Guerola (casat, sense fills);²²

de Granada». Marmessors Miquel Sanxo Açnar i Domingo Pasqual, el seu germà. Menciona la possibilitat de vendre una parcel·la de terra situada al Cabeço de los Ballesteros. Llega a Pasquala, neboda seua, filla de Martín Pasqual el seu germà, 20 ss. A Maria Pasqual, neboda seua, filla de Pere Pasqual, 20 ss. A Maria Pasqual, neboda seua, filla de Joan Pasqual, 20 ss. A la filla de Domingo Pasqual, neboda seua, 15 ss. I a Bartomeua, filla de Joan Pasqual, 20 ss, i al fill de Joan Pasqual, nebot seu, 15 ss. A banda llega a la filla d'Arnau Alegret i a Pasquala, filla de Miquel Sanxo, 15 i 20 ss respectivament. ANM, prot. 001, f. 32r (1309/09/25).

17. Assensi Açnar, fill de Domingo Açnar, «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jesu Christo et per accipere mortem pro passionem suam». Marmessors: el seu pare Domingo Açnar i l'oncle Miquel Sanxo Açnar. Deixa en poder del pare set cabres, un cabró, dues xotes (que es valoren en 50 ss). Fa menció a una parcel·la de terra en Monlat que deixa al seu pare. Llega 5 ss a cadascuna d'aquestes persones: Òria, filla de Domingo Açnar; Gondçalvo, fill de Bartomeu Exulbé; Pasquala, filla de Joan Pere; a la filla de Simó Pere; a Sanxa Joan i a Pasquala, filla de Miquel Sanç. ANM, prot. 001, f. 32r (1309/09/25).

18. Sanxo Alberit, «amando domino meo Jesu Christo et amando pater meus qui in celis est, et tanquem peccator ex multa peccamina volendo habere contricionem et dimitendo uxorem et filios et bona lucrata per me et per nostram penitenciam, volendo accipere mortem per nostrus salvator et per sancta passione sua accipere sancta crucem et cum crucem hire contra inimicos crucis apud sarracenos de Granada», fa un codicil al testament. ANM, prot. 001, f. 33r (1309/09/25).

19. March Camarella «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jesu Christo viaticum Granate et per redemptionem peccatorum meorum». Es reté 40 ss per anar a la croada. Marmessors Domingo Llop i Domingo Guillem. Casat amb Magdalena, té un fill anomenat Pere, a qui assigna tutor en la persona del marmessor Domingo Llop. Llega 5 ss a Pere Navarro. ANM, prot. 001, f. 33v (1309/09/25).

20. Joan de Corbins nomena procurador a Bonanat Ortaneda «ad accipiendum et tenendum nomine meo et per me quantum molendinum meum in termino de Villafrancha, in rivvo Truytarum, que affrontat cum terra Miquel Benedito et cum rivvo Truytarum, cum ortos qui ibi sunt dicto molendino». Ho fa perquè parteix «in viatico sancto de Granada». Indica que la quarta part dels rèdits han de ser per a Mateua, «concupina mea». ANM, prot. 001, f. 33v (1309/09/25).

21. Domingo Morell «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jesu Christo in viatico de Granada». Marmessors són Domingo Navarro i Guillem Mullerat. Es reté 100 ss per al viatge. Casat amb Maria, tenen una filla anomenada Guiamoneta. A la muller li deixa les robes i útils de casa si viu casta i sense home. Llega a Dolça, la seua germana, 40 ss en auxili de matrimoni. Llega a Ramon Peyrats 6 ss que tenia en comanda. Nomena a Guillem Mullerat com a tutor de la filla. ANM, prot. 001, f. 35r (1309/09/25).

22. Bartomeu la Guerola «vado ad dominum meum servire in sancto viatico de Granada pro redimendo passione domini mei Jesu Christi». Marmessors són Pere Navarro i Ramon de Cabestany. Casat amb Domenya, li deixa de milloria les cases, la roba de llana i lli, i els útils. Llega a les tres filles de Domingo del Navarro 6 ss a cadascuna en temps de matrimoni. Deixa 6 ss a cadascuna de les següents persones: Maria Domingo, filla de Joan Navarro; Maria Pasqual, filla de Joan Pasqual de la Viuda; Rània, filla de Pere Navarro, oncle seu. Al seu pare Domingo la Guerola li deixa 30 ss i una túnica, i a la seua sogra Dolça 5 ss i unes calces. El mateix dia, però en document a banda, nomena procurador al seu pare Domingo la Guerola per a que per ell pugui administrar i tutoritzar a Joan i Maria, fills dels ja difunts Joan de Bioscha i Maria, donant-li dit poder per si es produeix el seu òbit «in viatico». ANM, prot. 001, ff. 36r, 38r (1309/09/29).

Martín de Coria (casat, té un fill homònim que deu ser molt menut, ja que se li assigna una quantitat per nodrir-lo);²³ Domingo Carbó (casat, té una filla);²⁴ Mateu Lançola (no menciona muller ni fills);²⁵ Domingo Bonfill (casat, té tres filles i un fill);²⁶ Pere Gómeç (casat, té un fill i una filla).²⁷

Entre alguns d'aquests vilafranquins semblen existir determinats nexes familiars. Així hi ha tres persones vinculades amb el cognom Coria (Jaume, Joan i Martín) i altres tres amb el cognom Bonfill (Domingo, Sanxo i Simó). En aquest cas sabem que Sanxo era germà de Domingo. A més, Sanxo deixarà un llegat testamental per al fill nonat de Simó, el que sembla relacionar-los com a família. Per altra banda,

23. Martín de Coria «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo in sancto viatico de Granada per reverentia et honore passionis domini mei Jeshu Christi et redimenda peccata mea». Marmessors són Benet Ferrer i Berenguer Palau. Casat amb Martina, li deixa les robes de llana i lli, i útils de casa, així com la casa. Té un fill homònim, anomenat Martín de Coria, menor de 14 anys, essent els seus tutors els seus oncles Gil de Coria i Domingo de Coria, germans de Martín el pare. Al fill, li deixa 600 ss «de quibus bonis faciant nutrire dicto filio meo». Al testament menciona a les seues germanes Òria i Maria Domingo, a la seua neboda Maria, filla d'Òria. També indica que té 4 nebodes filles de la seua germana Maria. Llega també a favor de les 2 filles de Gil de Coria, les 2 filles de Domingo de Coria i Maria, filla de Pere Soriano. També llega 2 fanegues de blat, en temps de matrimoni, a Maria, filla de Benet Ferrer, un dels marmessors. De forma paral·lela, nomena procurador a Miquel de Bioscha. ANM, prot. 001, f. 36v (1309/09/29).

24. Domingo Carbó «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo in sancto viatico de Granada pro redemptione peccatorum meorum et pro reverentia passionis domini mei Jeshu Christi». Marmessors són el seu oncle matern Miquel Ferrer veí de Les Coves, i Joan Serrano. Està casat, encara que no indica el nom de l'esposa, però li deixa les cambres sobre la porta de les cases de Maria Simó, amb la condició «dum tamen vixerit castiter et sine viro in tota vita sua». A la tal Maria Simó, li llega 20 ss i una túnica. Té una filla anomenada Maria. En el testament llega a favor de Marquessa, la seua mare. ANM, prot. 001, f. 37r (1309/09/29).

25. Mateu Lançola «facio meum testamentum et vado servire domino meo Jeshu Christo in sancto viatico ad Granada et remissione peccatorum meorum et in reverentia passionis domini mei Jeshu Christi». Marmessors són Miquel Esquerdo i Eximén Dovossa. Reconeix que tenia a mitges amb Simó Ramo una vaca i una jònega de pèl vermell, per temps de 5 anys. Menciona els seus germans Pere, Menga i Juliana. ANM, prot. 001, f. 38v (1309/09/29).

26. Domingo Bonfill «vado ad dominum meum Jeshu Christo servire in sancto viatico de Granada in remissione peccatorum meorum et in reverentia et pietatem domini altissimi Jeshu Christi». Marmessors són Miquel Losso i Berenguer Palau. Casat amb Clara, a qui deixa de millora unes cases amb la roba i útils, amb la condició «dum tamen tenerit filias meas et vixerit castice et sine viro». Les cases afronten amb Joan Bonfill, Pere Bossom i carrers. Tenen tres filles i un fill: Maria, Pasquala, Rània i Joan Bonfill. ANM, prot. 001, f. 38v (1309/09/29).

27. Pere Gómeç «vado ad domino meo Jeshu Christo servire in viatico sancto de Granate». Casat amb Teresa, tenen dos fills: Maria Domingo i Miquel Gómeç. Llega 20 ss a cadascun, a més a Maria li deixa 2 fanegues i mitja de blat i altres 6 ss que diu que li deu. Al fill també li deixa 2 fanegues i mitja de blat. Marmessors són Domingo Gómeç i Domingo la Guerola. Deixa a la muller 100 ss «dum tamen fuerit in dicto viatico. Et si forem me mori in dicto viatico post quem fuerint certificati dicta Teressa accipiat C solidos de bonis comunibus». Llega als tres fills de Domingo Gómeç i a la filla de Guillem de Casp, 1 s a cadascun. Darrerament nomena a Domingo Gómeç com a curador dels béns. ANM, prot. 001, f. 40r (1309/09/30).

Simó està casat amb Maria, filla de Domingo la Guerola (que és un dels seus marmessors), essent aquest Domingo, al seu torn, el pare d'un altre croat com és Bartomeu la Guerola, qui, per tant, és cunyat de Simó. I Bartomeu nomena marmessor a Pere Navarro, que a més de ser conseller de Vilafranca, i testimoni en alguns dels testaments, és oncle seu.

Sobre la riquesa i posició socials d'aquest grup de vilatans, podem fer una certa aproximació gràcies a l'observació dels llegats pietosos dels testaments. En ells veiem que Jaume Coria sols posseïa una casa, un farraginal i un hort. Enec Sanç posseïa una reserva de dotze cafissos de blat, i un menut ramat de bestiar compostat per deu moltons, cinc ovelles i un corder. Joan de Coria posseïa una casa, un hort i un bancal de terra.²⁸ Sanxo Bonfill tenia 20 ss esmerçats en ovelles, però també llega una cabra a Pere de Vallclara i una cordera a la filla de Llop Navarro. Domingo l'Almocla sols menciona una casa i deixa els comptes d'un indeterminat nombre d'ovelles a Guillem Mullerat. Llorenç Moliner menciona dos vaques, però també llega tres cafissos de blat que deu a Benet Fuster. A banda, Moliner deixa a Antoni Espert mig cafís de blat més tres xotes, a n'Andreu altres tres cafissos de blat, a Antoni Martín un cafís de blat, i a Joan, fill de Joan Llop, altres dos cafissos de blat, i acaba indicant que té dos cabres amb Miquel Quílec.²⁹ Mentre Assensi Açnar fa menció a set cabres, un cabró, dues xotes i una parcel·la de terra.³⁰ Per la seua banda, Domingo Carbó sembla que sols disposava d'unes habitacions que deixa a la seua esposa. Mateu Lançola tenia a mitges una vaca i una jònega. Domingo Bonfill sols menciona una casa.³¹ I Bartomeu Pasqual faculta els marmessors per a poder vendre una peça de terra en el Cabeço de los Ballesteros. I per documents complementaris, sabem que Martín de Coria disposava almenys de dues peces de terra³² i que

28. Joan de Coria i la seua muller Pasquala venen a Domingo Serrano i la seua muller Maria un hort afrontat amb un hort de Pere Morell, per 18 ss. ANM, prot. 001, f. 84v (1309/07/08).

29. En documents, a banda del testament, Garcia Fuster reconeix la propietat d'una vaca de pèl blanquinós que lliura a Moliner, estimada en 50 ss, i que devia tenir durant huit anys, dividint els rèdits per meitats al final del període. Però Pere Galindo, procurador de Garcia Fuster, segons constava en document del notari de Cinctorres Bartomeu Galbo, confessava recobrar de Moliner eixa vaca que tenia a mitges, estimada en 50 ss. ANM, prot. 001, f. 83v (1309/07/01) i f. 32r (1309/09/24).

30. Per un document a banda, sabem que Miquel Sanxo Açnar era tutor i curador de Miquel i Assensi Açnar, el qual concerta amb Domingo Açnar la bona divisió dels béns que foren de na Major, difunta mare de tots tres. Sabem que a Assensi li pertoca una peça de terra en Monlat, que afronta amb una peça de Domingo Açnar, amb les penyes, una peça de Miquel Açnar i amb la Loma del Gamonar. També li pertoqueu 90 ss de l'estimació dels béns mobles. ANM, prot. 001, f. 83r (1309/06/12).

31. Per un altre document, sabem que Sanxa, vídua de Pasqual de la Viuda, lloga a Domingo una peça de terra sita en Carabaças, afronta amb el barranc de la foia de Guillem Roiç i amb les penyes, des de la festa de santa Maria d'agost propera en tres anys, amb un tribut d'un cafís de blat anual. ANM, prot. 001, f. 67v (1309/01/22).

32. Bartomeu Negre i la seua muller Joana, veïns d'Ares, venen a Martín de Coria i la seua esposa Martina, una peça de terra en Palomita, afronta amb una altra peça dels compradors, amb les penyes altes de la

Simó Bonfill comprà unes cases i, conjuntament amb el seu sogre, llogà diverses parcel·les de terra.³³

Ara bé, hi ha dos dels participants en la croada que, en principi, semblen millor posicionats econòmicament. Joan de Corbins nomena procurador a Bonanat Ortaneda perquè s'encarregue del seu molí situat al riu de les Truites (Vilafranca) mentre Corbins estiga «in dicto viatico». Pel seu treball de procura podrà quedar-se amb la meitat d'aquells rèdits, però l'altra meitat servirà per a pagar, d'una banda, cert deute a Miquel, Bernat, Joan i Ramon de Monton i als fills de Bartomeu Simó; i, de l'altra, donar una part a «Matheua, concupina mea».

Però, sobre tots ells, destaca Sanxo Alberit. El 25 de setembre del 1309 juntament amb la seua esposa Maria, fa donació al seu fill homònim Sanxo Alberit, de deu ovelles i dues vaques. Les vaques les tindrà durant tres anys i, a continuació, les passarà a l'altre fill anomenat Domingo Alberit. Un dia després Sanxo i Maria venen a Joan Martín i la seua muller Maria una era situada en el Collado, que afronta amb les eres de Domingo Navarro, l'era i solar de Sanxo Alberit, i terra de Guillem Alberit, per preu de 9 ss. Venen també a Pere Morell i la seua muller Dolça la meitat d'un solar en Vilafranca, i la meitat d'un ferreginal que és comú amb Domingo Guillem, preu de 15 ss. A continuació, Sanxo i Maria donen a Maria Guillem, filla de Sanxo, una peça de terra en Vilafranca situada en el Campiello que afronta amb l'altra meitat que han donat a Enec Sanç i la seua muller Beneita en temps de núpcies. També afronta amb el camí que va a Las Covatiellas. Però cal tenir en compte que, de moment, la peça donada a Maria Guillem la té Domingo Alberit, qui és assignat com a tutor i procurador d'aquella fins que es case. A més, també nomenen procurador a Domingo Alberit perquè per ell «vos faciatis laborare totam meam hereditatem et domos meas logare et aliis bonis meis custodire, procurare et administrare ... dum tamen fuerit in sancto viatico de Granada».³⁴

Per un altre costat, ja hem indicat que Baydal (2009 i 2012) ens mostra la comptabilitat macro en el finançament de tot el procés de la croada, xifres centralitzades per les instàncies del poder regi. Podem complementar aquesta aportació d'informacions des de la documentació de Vilafranca amb tres documents que ens mostren la comptabilitat micro, és a dir, aquella que afectava directament i en primera instància al conjunt de veïns, i als seus representants, els quals havien de buscar les fórmules adients per poder satisfer en termini les peticions de numerari realitzades pel monarca (GRAU, 1977). Per exemple, es documenta el préstec de 1.500 ss que el 9 de juny de 1309 Fortuny de Fanlo, justícia de Vilafranca, conjuntament amb els jurats Pere Fon-

Pedriça, terra de Maria Fababuix i amb les penyes baixes, per 26 ss. ANM, prot. 001, f. 74v (1309/01/31).

33. Pere Ros i la seua muller Pasquala venen a Simó Bonfill i la seua muller Maria unes cases en Vilafranca, per 80 ss. Mesos després, Simó Bonfill i el seu sogre Domingo la Guerola reberen de Miquel Benet unes heretats en el terme de Vilafranca per a llaurar durant tres anys, amb un tribut de $\frac{1}{4}$ de les collites (són peces de terra situades en Canyadiellas, en Carabaças, en la Vega, en la foia de Guillem Roïç i en el Cabeço de los Ballesteros). ANM, prot. 001, f. 77v (1309/03/14) i f. 27v (1309/08/27).

34. ANM, prot. 001, ff. 33r, 35 v (1309/09/25 i 26).

tes i Berenguer Centelles, i als consellers del lloc, confessava deure a Miquel Bernat, veí de Morella, certa quantitat «quos nobis mutuastis et mutuanda delibravistis ad solvendum illam servitutem quem fecimus domino rege in viaticum regnorum Granate», quantia que prometeren retornar en Morella entre el dijous abans, i el dijous després, de la propera festa de santa Maria d'agost, però no en diners sinó en cereals («et solve-re dictam cantitatem triticii intus villam Morella»). També, quasi al final de la croada, documentem el 18 de desembre de 1309 com Fortuny de Fanlo, justícia, juntament amb els jurats Pere Fontes, Berenguer Centelles i als consellers Pere Martí, Miquel Esquerdo, Pere Navarro i Bernat Ferrer, confessava tenir en comanda o dipòsit de Domingo Alberit, 1.200 ss per a pagar a Arnau Cortit, porter del rei, quantitat que el monarca els havia assignat «solvere, in auxilio viatici de Almenaria». Eixe mateix dia Ramon Reula, justícia de La Salzadella, amb els jurats i veïns d'aquest menut indret, confessava tenir en comanda de Pere Fontes i Domingo Alberit 500 ss que «opus habebamus in auxilio que dominus rex Aragonum nobis petit in viatico de Almenaria, quem dictam comandam promitimus reddere ad festum Pentecoste primum veniente». Recordem que el 8 de novembre de 1309, el monarca havia fet una nova petició d'ajuda econòmica a les viles reials del territori valencià així com a les viles que havien pertangut a l'ordre del Temple i que estaven sota tutela del monarca. Vilafranca, des del 1303, formava part de les aldees de Morella. I La Salzadella estava inclosa dins del districte d'Ares i Les Coves de Vinromà.³⁵

Devocionari

Mitjançant els llegats pietosos que aquests vilafranquins indiquen als seus testaments podem fer una xicoteta aproximació al sentit devocional dels protagonistes i de forma paral·lela a la formulació d'un espai religiós cristià encara en construcció. Cal recordar que han passat poques dècades des de la conquesta enfront dels musulmans, tal volta dos o tres generacions de pobladors i nouvinguts. I cal estructurar l'espai físic del territori per a la seua explotació econòmica, però també perfilar els espais religiosos com a marcs de referència i pertinença (parròquies, esglésies, santuaris, etc.). En aquests testaments es fa menció als espais de culte de Vilafranca i als dels principals nuclis poblacionals veïns, com Morella i Ares. En un segon bloc, apareixen referències a espais propis de la ciutat de València, de Terol, de Navarra, espais tal volta vinculables a la importància de la pròpia ciutat de València o al possible origen geogràfic familiar dels testadors. Així, la confraria de Vilafranca rep 25 ss en dos llegats; la lluminària de Santa Maria de Vilafranca, 68 ss (dotze llegats); Sant Pere de Morella, 17 ss (set llegats); els frares menors de Morella, 5 ss (tres llegats); Santa Llúcia de Morella, 1 s (un llegat); Santa Maria d'Ares, 22 ss (quatre llegats);

35. ANM, prot. 001, f. 81v (1309/06/09); ff. 42r-v (1309/12/18).

Santa Bàrbara d'Ares, 2 ss 6 ds (dos llegats); Santa Maria del Carme de València, 6 ss (cinc llegats); Santa Maria del Puig de València, 4 ss (quatre llegats); Sant Vicent de València, 1 s (un llegat); Santa Maria del Cit, 10 ss (sis llegats); Santa Maria de Bordó, 2 ss (dos llegats) i Sant Antoni de Vianes, 1 s 6 ds (un llegat).

Una ullada a alguns testaments de dos dècades més tard (1337-1339) mostra un cert canvi en el devocionari segons els llegats pietosos. Sembla que la proximitat geogràfica de determinades esglésies i santuaris s'amplia, en relació a la progressiva consolidació del poblament cristià en eixe àmbit concret. Es mantenen les mencions a Santa Maria de Vilafranca o Santa Maria d'Ares en territori de Castelló. Curiosament desapareixen les referències a Morella. Però hi apareixen altres de noves, com Sant Pere de Castellfort, Santa Maria i Sant Blai d'Albocàsser, Sant Joan d'Albocàsser, Sant Miquel i Sant Joan de la Pobla en terme de Vilafranca, Santa Maria de Vallibona, Santa Maria de Benassal, Santa Maria i Sant Domingo del Portell, Santa Maria de Castellfort i el menut ermitori de Sant Cristòbal de Saranyana. Respecte al proper i veí territori de Terol continua mencionant-se Santa Maria de Bordó i s'amplia amb Santa Maria de l'Olivar (Estercuel) i Sant Antoni de Mosquerola. De la ciutat de València continuen les referències a Santa Maria del Carme, Santa Maria del Puig i Sant Vicent. I apareixen noves referències que amplien el ventall geogràfic amb nuclis de referència per al conjunt de la cristiandat, com Santa Maria de Roncesvalls (Navarra), Santa Maria de Montserrat (Barcelona) o Santa Maria del Puig de França (Ripoll).³⁶

Després de la campanya

En principi podem considerar que els 19 vilafranquins documentats van anar a la lluita i, a pesar d'ordenar la redacció del testament, del codicil, o nomenar procuradors i tutors segons els casos i la necessitat, segurament tots ells confiaven en sobreviure i, tal volta, tornar al poble i reprendre les seues vides. Alguns així ho fan constar en els seus testaments. Per exemple, Beneita, l'esposa d'Enec Sanç, pren 150 ss dels diners comuns d'ambdós, però promet tornar-los-hi quan retorne, o lliurar-los als marmessors en cas contrari («quos vobis promito reddere et delliberare si Deo placet vos venire de dicto viaticho, vel si vos morietis in viaticho solvere manumissores vestris»). També, un dia després de la redacció del seu codicil, Sanxo Alberit nomena procurador a Ramon Alberit perquè per ell procure els seus béns «dum tamen fuerit in sancto viaticho de Granada», és a dir mentre ell estigués en la croada. La idea era tornar amb vida i reprendre el control del seu patrimoni. I Martín de Coria, tot i haver dictat el seu testament i ordenat els llegats, afegirà una nova clàusula on indica «quod si Deo placuit venire de dicto sancto viaticho quod potuit

36. ANM, prot. 005, ff. 28r, 65r, 73r. He triat tres testaments: Berenguer Martí (1337/10/04); Miquel Escuder (1338/10/08); Jaume Porta (1339/02/04).

renovare dictas donaciones, et facere alium testamentum non obstante jure meo et voluntatem meis si voluero Deo concedente». Tot i això, no tots ho tenien tan clar. Pere Gómeç li deixa 100 ss a la seua muller «dum tamen fuerit in dicto viatico. Et si forem me mori in dicto viatico, post quem fuerint certificati, dicta Teresa accipiat C solidos de bonis comunibus».³⁷

Quan el conflicte finalitzà, d'alguns dels protagonistes no en tenim cap notícia i, per tant, no sabem què els va passar. Aquest és el cas de Mateu Lançola, Pere Gómeç, Jaume i Joan de Coria, Enec Sanç, Sanxo Bonfill, March Camarella, Llorenç Moliner o Domingo Carbó. Altres, en tornar de la croada, van decidir donar un tomb a la seua vida. Joan de Corbins es casarà en febrer del 1310 amb la que abans era coneguda com la seua concubina, Mateua.³⁸ D'altres sabem que retornaren amb vida, ja que als posteriors protocols notariais quedaren consignades les seues activitats econòmiques, com Domingo Morell,³⁹ Bartomeu la Guerola,⁴⁰ Sanxo Alberit,⁴¹ Domingo Bonfill,⁴² Domingo l'Almocla,⁴³ Simó Bonfill,⁴⁴ Martín de Coria⁴⁵ o Assensi Açnar.⁴⁶

37. ANM, prot. 001, f. 35v (1309/09/26); f. 36v (1309/09/29); f. 40r (1309/09/30).

38. ANM, prot. 001, f. 46v (1310/02/15).

39. Domingo Morell, conjuntament amb sa mare Guiamona, vídua de Domingo Morell, donen a Dolça, germana de Domingo, 250 ss pel seu matrimoni amb Joan d'Armelles. ANM, prot. 001, f. 50r (1310/04/09).

40. Bartomeu la Guerola i la seua muller Domenya venen a Domingo Ferrer i la seua esposa Nicolaua unes cases del mas dels Centelles que afronten amb cases dels compradors i dels venedors, per 40 ss. A continuació, Ferrer i Nicolaua els venen al seu torn a Guerola i Domenya altres cases, per 62 ss. Guero-la reconeix deure'ls 22 ss per la diferència de preus. ANM, prot. 001, f. 51v (1310/05/01).

41. Sanxo Alberit dicta un nou codicil. En ell menciona a la seua filla Pasquala, qui està casada amb un dels veïns que forma part de l'oligarquia municipal com és Fortuny de Fanlo (durant eixos anys exerceix de justícia i de lloctinent de jurat). Sanxo dona a la seua filla una heretat en Vilafranca, en la zona de Las Vallixanas. Mesos després, Alamanda, vídua de Benet Alastre, arrenda a Domingo Alberit, Sanxo Alberit i Joan Lópeç el forn de Vilafranca, des de sant Joan de juny fins el proper dia 1 de gener, per 190 ss. Més endavant, actuen conjuntament de testimonis Domingo Alberit, Sanxo Alberit i Martín de Coria. A finals d'any Domingo Narbonès, procurador de Domingo Granyana, de casa del rei, ven a Sanxo Alberit, Domingo Alberit, Joan Lópiç i Pere Morell un "furnum et fornagium" de Vilafranca i el seu terme, exceptuat el forn de la Pobla, des del dia 1 de gener en un any, amb obligació de proveir-lo de llenya i tenir fornera, disposant de la puja i el "fornagium", segons els antics costums. El preu és de 350 ss. ANM, prot. 001, f. 47v (1310/02/25); f. 53v (1310/06/08); f. 60r (1310/10/17); f. 65v (1310/12/30).

42. Domingo Bonfill i la seua muller Clara venen a Sanxa, vídua de Pasqual de la Viuda, unes cases en Vilafranca afrontades amb cases de Joan Bonfill, per 150 ss. A continuació, Sanxa els ven una casa situada en el raval de Vilafranca, per 60 ss. Reconeix deure'ls 92 ss del preu. Més tard, Bartomeu Muntanyes, veí d'Ares, confessa deure-li 215 ss, per raó d'un mul de pèl vermell. ANM, prot. 001, f. 54r (1310/06/17); f. 60r (1310/10/11).

43. Domingo l'Almocla és testimoni en un acte notarial i poc després conjuntament amb la seua muller Menga, ven a Beneita d'Arcunya una habitació sobre les cases de les filles de Guillem Ferrer, per 52 ss. ANM, prot. 001, f. 55v (1310/06/29); f. 61r (1310/10/17).

44. Simó, juntament amb la seua muller Maria, ven a Pere Morell i Dolça, una peça de terra en Vilafranca, en Monlat, afronta amb terra de Domingo la Guerola, per 150 ss. ANM, prot. 001, f. 55v (1310/07/21).

45. Testimonis Domingo i Sanxo Alberit, i Martín de Coria. ANM, prot. 001, f. 60r (1310/10/17).

46. Al moment de la redacció del testament, Assensi no menciona muller. Però sabem que havia rebut

Però no tots van retornar, o si ho feren var morir molt prompte. El 29 de juny de 1310 Miquel Sanxo Açnar i Domingo Pasqual, fill de Pasqual de la Viuda, marmessors del testament de Bartomeu Pasqual «olim defuncti», seguint les indicacions contingudes en el document testamental, venen a Joan Pasqual i la seua muller Elicsén una peça de terra en Vilafranca, situada en la foia de los Ballesteros, per 350 ss.⁴⁷ Bartomeu era un dels 19 que havien marxat al combat.

Conclusions

A través d'una sèrie de documents conservats a l'ANM ens hem pogut apropar a la realitat particular d'un grup de 19 vilafranquins que en 1309 decidiren seguir al seu monarca i participar en la croada contra Granada i el setge d'Almeria. Es tracta de veure, a nivell micro i amb un vessant de proximitat, el possible impacte que aquells fets pogueren tenir en la vida d'aquests veïns. La documentació és molt escassa, però ens ofereix una visió, certament incompleta, d'un grup de joves, la gran majoria propietaris de menuts ramats de bestiar i d'alguna parcel·la de terra, que tal volta per la remissió dels pecats, o a la cerca d'uns ingressos extraordinaris, o bé per la reminiscència de la idea de ser homes de terres de frontera, decidiren anar a la lluita contra els musulmans, deixant mullers i fills en el poble. És una peça més del puzzle sobre la croada, amb una menuda visió sobre un grup de protagonistes, que encaixa i complementa la visió general i les grans pinzellades oferides per la historiografia que ha tractat el tema.

una peça de terra provinent del repartiment de béns que eren de la seua mare na Major. Anys més tard, Assensi Açnar i la seua muller lliuren a Dolça, vídua de Pere Morell, aquella peça de terra en Vilafranca, situada en Monlat, i que era del dit Assensi «ratione successiois de na Mayor, matris mee quondam». La ven per 95 ss. ANM, prot. 003, f. 56v (1319/08/20).

47. ANM, prot. 001, f. 55v (1310/06/29).

Bibliografia

BARREDA, Pere Enric, 2010. *Les Cartes de població del Maestrat*. Centre d'Estudis del Maestrat.

BAYDAL, Vicent, 2009. "Tan grans messions. La financiación de la cruzada de Jaime II de Aragón contra Almería en 1309", *Medievalismo*, 19: 57-154.—, 2012. *La croada d'Almeria, 1309-1310. La host de Jaume II i el finançament de la campanya*, Editorial Académica Española.

—, 2017. "Religious motivations or feudal expansionism? The Crusade of James II of Aragon against Nasrid Almeria in 1309-1310", *De Medio Aevo*, 11: 61-76.

DEL ESTAL, Juan Manuel, 2004. "Grave alarma ante un ataque granadino a la bailía de Orihuela (junio 1308)", *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, volum II, València, 2111-2124.

GARCÍA, Manuel, 2009. "Gibraltar, conquista y repoblación (1309-1310)". *Medievalismo*, 19: 155-169.

GIMÉNEZ, Andrés, 1904. "Expedición de Jaime II a la ciudad de Almería". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 14: 290-335.

GRAU, Manuel, 1977. *Algunas relaciones de "Els Ports de Morella" y el mundo islámico*, Castelló, Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura.

GUINOT, Enric, 1988. "Demografia medieval del nord del País Valencià". *Actes I Jornades d'Estudi sobre la població del País Valencià (València-Alacant, març de 1986)*: 229-249.

MARTÍNEZ, María Desamparados, 1996-1997. "Jaime II y la cruzada de Almería", *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval*, 11: 579-586.

MARUGÁN, Carmen María, 1990. "El sitio de Almería de 1309: el desarrollo de la campaña militar", *Coloquio Almería entre culturas. Instituto de Estudios Almerienses*, 171-186.

—, 2009. "El ejército de la Corona de Aragón en la expedición contra Almería de 1309". *Medievalismo*, 19: 199-242.

O'CALLAGHAN, Joseph, 2009. La cruzada de 1309 en el contexto de la batalla del Estrecho. *Medievalismo*, 19: 243-257.

PELÁEZ, Antonio Miguel, 2005. “Un año crítico de la historia nazarí: Nasr (1309-1310). Precisiones y rectificaciones”. *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam*, 54: 117-142.

PONS, Vicent, 1994-1995. “Documento y sociedad. El testamento en la Valencia medieval”. *Estudis Castellonencs*, 6: 1101-1118.

ROYO, Vicent, 2016. *Vilafranca (1239-1412). Conflictes, mediacions de pau i arbitratges en una comunitat rural valenciana*, Castelló, Universitat Jaume I.

—, 2018. *Les arrels històriques de la comarca dels Ports. Societat, poder i identitat en una terra de frontera durant la Baixa Edat Mitjana*, Benicarló, Onada edicions.